

KAZAK AYDINI MİRJAKIP DUVLATULI'NIN (1885-1935) BALKIYA (1922) TİYATRO ESERİNDE CEDİTÇİ DÜŞÜNCE VE DÖNEMİN SOSYAL MESELELERİ

Jadid Thought and Social Issues of the Time in Kazakh Intellectual Mirjakıp Duolatulı's (1885-1935) Play Balkıya (1922)

Джадидские идеи и социальные проблемы того периода в театральном произведении «балкия» (1922)казахского интеллигента мыржакып дулатулы (1885-1935)

Cemile KINACI*

Gazi Türkiyat, Bahar 2016/18: 171-194

Öz: Mirjakıp Duvatulı, Kazak edebiyatında ceditçi düşüncüyü benimseyen bir Kazak aydınıdır. Duolatov'un ceditçi düşüncelerini ortaya koyduğu eserlerinden biri, 1922 yılında yazdığı Balkıya tiyatro eseridir. Balkıya, Kazak tiyatrosunun ilk eserlerinden biri olması bakımından önemlidir. Eser, yazıldığı dönemin sosyal meselelerine ışık tutmaktadır. Bu makale, Balkıya tiyatro eserinde yer alan ceditçi-kadimci çatışması, zengin-fakir çatışması, Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın eğitim meselesi, eğitimde metot tartışmaları, Çarlık Hükümeti'nin sömürgeci politikaları ve adaletsiz yöneticileri gibi dönemin sosyal sorunları üzerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mirjakıp Duolatulı, Ceditçilik, Balkıya, Tiyatro, Kazak edebiyatı, Kazak, Tatar.

Abstract: Mirjakıp Duvatulı is an intellectual of Kazakh literature who adopted Jadid ideas. The play Balkıya written in 1922 is one of his works which reflects his Jadidist views. This play is of great significance because it is one of the first productions of Kazakh theatre. It throws on light to the social issues of the time. The focus of this article is on the conflict between Jadid and Kadim, rich and poor, the issue of education for Muslim-Turkish citizens of Russia, the case of method in education, imperialistic policies and unjust administrators of Tsarist autocracy.

Keywords: Tatars, Jadid Movement, Kazakh literature, Mirjakıp Duvaltulı, Balkıya, Play, Theatre.

Абстракт: Мыржакып Дулатулы – казахский интеллигент, который являлся сторонником джадидских идей в казахской литературе. Театральное произведение «Балкия», написанное в 1922 году, – одно из произведений Мыржакып Дулатулы, в котором он выдвинул джадидские идеи. «Балкия» – это первое произведение казахского театра, что делает его очень важным. Произведение освещает социальные проблемы данного периода. В данной статье рассмотрены конфликты между джадидизмом и кадимизмом; столкновения богатых и бедных; вопросы образования тюрков-мусульман, проживавших в России; противоречия в методах обучения; колониальная политика царского правительства и несправедливое руководство, основанные на событиях в театральном произведении М. Дулатулы «Балкия».

Ключевые слова: Мыржакып Дулатулы, джадидизм, Балкия, театр, казахская литература, казах, татар.

---

* Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi, Ankara/TÜRKİYE. camiyla@gmail.com. Gönderim Tarihi: 05.02.2016. Kabul Tarihi:05.05.2016.

Giriş

Ceditçilik, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlangıçta dinde yenileşme ve hemen hemen eş zamanda eğitimde yenileşme şeklinde iki boyutlu bir hareket olarak İdil-Ural bölgesinde ortaya çıkmıştır¹. Dinî düşüncede yenileşme taraftarı olan her ceditçi, bir bakıma eğitimde yenileşme yani Usûl-i Cedit taraftarı olarak da görülmektedir (Maraş 2002: 72). İdil-Ural bölgesinde dinî yenileşmeyi savunan Kursavî ve Mercanî gibi Tatar aydınları öncülüğünde gelişen ceditçilik, daha sonra Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk tebaanın yenileşme taleplerini karşılayan genel bir ifade haline gelmiştir. Ardından Kırım'da yaşayan İsmail Bey Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla birlikte ceditçilik, Rus karşıtı ve Türk dünyasının birliğini savunan bir dünya görüşü haline dönüşmüştür. Ceditçi anlayış, Rus sömürge siyasetine karşı ortak bir Türk dili etrafında Türk kimliğinin korunmasını hedefliyordu. Usûl-i Cedit ise İsmail Bey Gaspıralı'nın öncülüğünde önce Kırım'da başlayan ardından da bütün Rusya Müslüman-Türk tebaa arasında yayılan yenilikçi eğitim metodunu tanımlıyordu (Özdemir 2009: 164).

Usûl-i Cedit, tam anlamıyla bir eğitim ve kültür akımıydı. Usûl-i Cedit davasının öncüsü her ne kadar Kırımlı İsmail Bey Gaspıralı ise de bu dava Kazan Türklerinin fikir adamlarınca da çok çabuk benimsenmiş ve desteklenmişti. Ardından da bütün Rusya Müslüman-Türk tebaa arasında yayılmıştı (Taymas 1966: 160). Bu metoda göre, bozulan, zamana ayak uyduramayan, nitelikli öğrenciyi yetiştiremeyen eğitim sisteminde yeni bir düzenlemeye gitmek gerekiyordu. Ceditçilere göre, zihniyet değişimi ancak eğitimde yapılacak yenileşmeye bağlıydı (Maraş 2002: 37). 19. yüzyılın sonlarına kadar Türkler arasında şehirlerde düzenli ilkokullar bulunmadığından küçükler de büyüklerin gittikleri medreselere gidiyorlardı. Köylerde ise cami yanında bulunan mekteplerde cami imamları tarafından "falaka eğitimi" denilebilecek düzensiz ve çok geri kalmış bir eğitim veriliyordu. Bu mektepler de ancak erkek çocukları içindi ve kız çocukları mekteplere gitmiyordu (Taymas 1966: 162). Dolayısıyla Rusya Müslümanlarının modernleşmesinin önündeki en büyük engel eğitim alanında ortaya çıkıyordu.

Usûl-i Cedit eğitim ve kültür akımının öncüsü İsmail Bey Gaspıralı'nın amacı, Rusya Müslüman-Türk toplumunda modernleşmeyi-batılılaşmayı gerçekleştirmektir. Gaspıralı bu amaç doğrultusunda, her şeyden önce Müslüman toplumların geri kalma sebebinin cehalet olduğunu tespit etmiştir. O, bu sebeple Rusya Müslüman-Türk toplumunda modernleşmenin gerçekleşmesi için ilk önce eğitim konusundan işe başlamak gerektiğini düşünmüştür. 1880'li yılların başından itibaren kendi süreli

¹ Kırım, İdil-Ural ve Kafkasya'yı da içine alan Ceditçilik hareketi, Osmanlı sahasında Tanzimat reformlarıyla ortaya çıkan yenileşme düşüncesinin bir devamı niteliğindedir. Bu makalede Osmanlı sahasındaki yenileşme hareketi söz konusu edilmemiştir. Makalede, "cedit" (yenilik) düşüncesine ruh veren, ceditçiliğin (yeniliğin) ne olduğunu, ne olması gerektiğini ortaya koyan İsmail Bey Gaspıralı öncülüğündeki Cedit Hareketi ve bu hareketin Kazaklara tesiri üzerinde durulmuştur.

yayınlarında ve özellikle 1883'ten itibaren çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesinde yazdığı yazılarda eğitim konusuna büyük bir önem vermiş, eğitimle ilgili çözüm yolları teklif etmiştir. İsmail Bey Gaspıralı'nın fikirlerinin özellikle *Tercüman* vasıtasıyla Kazaklar ve Türkistan aydınları üzerinde tesiri büyük olmuştur. *Tercüman*, Kazak bozkırlarına da gittiği ve Kazak aydınları tarafından okunduğu için Gaspıralı'nın eğitimle ilgili ve diğer görüşleri Kazaklar tarafından da takip edilmiş ve desteklenmiştir. Kazakistan'daki aydın zümre bu gazeteyi çıkışından itibaren okumuş ve Gaspıralı'nın fikirlerinden etkilenerek faaliyetlerde bulunmuştur. Gaspıralı'nın özellikle de eğitimle ilgili görüşlerinin Kazaklara ve Türkistan geneline tesiri son derece önemlidir (Togan 1981: 555, 556, 557). Bu tesirin dikkat çekici bir örneği, Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulu'dur. Duvlatulu, *Tercüman* gazetesini takip eden ve Gaspıralı'nın bu gazetede dile getirdiği görüşleri benimseyen ceditçi Kazak aydınlarından biridir (Tamir 2004: 655).

İsmail Bey Gaspıralı, Türk kültür tarihinde özellikle Usûl-i Cedid adı verilen eğitim alanındaki yenilikçi faaliyetleri ile iz bırakmıştır. 1880'li yıllarda Çarlık Rusya'da Rus okulları ve medreseler vardır. Ancak Rus okullarında Türkler anadillerinde eğitim görmedikleri için bu okullardan çok faydalanamamaktadır. Gaspıralı, bu sebeple millî dilde eğitimin önemine dikkat çekmiştir. O, Rusya'ya hitaben yazdığı yazılarda, devamlı surette Rusya'dan anadilde eğitim hakkını talep etmiştir (Togan 1981: 554). Dönemin medreseleri ise zamana ayak uyduramadığı için oralarda verilen eğitim artık geri kalmıştır ve yeterli değildir. Gaspıralı, Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk toplumunun eğitimle ilgili bu sorunlarını tespit ettikten sonra hızla faaliyete geçmiştir. Gaspıralı'nın öncülüğünde başlatılan Usûl-i Cedid şu somut esaslara dayandırılmıştır: 1) Mektepler medreselerden ayrılacaktır; 2) İlkokulların kendine has öğretmenleri olacaktır; 3) Öğretmenler "sadaka" değil, aylık alacaktır; 4) Okuma-yazma öğretimi eski usulde düzensiz bir heceleme metoduyla değil, yeni Elifba kitaplarında gösterilen "usûlü savtiye" ile başlayıp okuma işi daha kolaylaşacaktır; 5) Yalnızca okumaya değil, yazma işine de önem verilecektir; 6) Kızlar için ayrı okullar olacaktır ve kızlara da yazı öğretilcektir; 7) Öğretim bir programa göre yapılacak ve her yaş düzeyine göre ders kitapları kullanılacaktır (Taymas 1966: 162).

İsmail Bey Gaspıralı, Usûl-i Cedid esaslarına göre modernleşmeyi mektep ve medreselerden başlatmaya karar vermiştir. İlk olarak her yaşta insana okuma yazmayı öğretmeyi hedefleyen "savtî usul" metoduyla kısa zamanda okuma yazmayı öğretmeye başlamıştır. Bu metoda göre, Arap alfabesini öğretmede kullanılan eski hece metodunun yerine fonetik alfabe metodu uygulanmıştır. Gaspıralı, fonetik esasa dayalı bir okuma kitabını da (Hoca-i Sibyan) yazarak bu yeni metodu işlevsel hale getirmiştir. Kısa zaman içinde bu usul, büyük başarı kazanmıştır. Kırım'da İsmail Bey Gaspıralı öncülüğünde başlayan bu usul ile eğitim kısa zamanda Türk Dünyası'nın pek çok yerine yayılmıştır. 1905 yılında bu okulların

sayısı beş bini aşmıştır. Gaspıralı, bir yandan da Usûl-i Cedid okullarında okutulacak ders kitaplarının yazılması ve hazırlanması işiyle de uğraşmıştır. O güne kadar medreselerde okutulan kitaplar yalnızca dinî içerikli kitaplardır ve çoğunluğu Arapçadır. Din dışı konularda yazılmış olan kitaplar da zamana ayak uyduramamış, bilgi değerini yitirmiş, eski kitaplardır. Dolayısıyla Gaspıralı, Usûl-i Cedid okullarında okutulmak üzere zamanın bilgi ve medeniyet seviyesini yansıtan yeni eserlerin yazılması işine de bizzat kendisi öncülük etmiştir (Akpınar 2008: 52-57; Rorlich 2000: 187).

Bir yandan Gaspıralı'nın başarılı faaliyetlerinin tesiri ve bir yandan da Kazak gençlerinin İdil-Ural bölgesindeki ceditçi medreselerde eğitim almasıyla birlikte, Kazaklar arasında ceditçi düşünceleri savunan aydın bir kitle ortaya çıkmıştır. Ceditçi düşünceleri savunan bu Kazak aydınları, Kazak topraklarında İsmail Bey Gaspıralı'nın yolundan gidip Usûl-i Cedid okulları açarak modern tarzda eğitim vermeye başlamıştır. Ceditçi Kazak aydınlar, Kazak basını aracılığıyla da ceditçi eğitim faaliyetlerine destek vermişlerdir (Özdemir 2009: 157-158; Mukanov 2008: 29; Iskakov 1976: 8). Ancak ceditçiliğin Kazaklar üzerindeki yoğun tesiri Rusları rahatsız etmiştir.

Ruslar, Kazak kültürel hayatındaki İdil-Ural ve Kırım merkezli ceditçi fikirlerin etkisini kendileri için bir tehlike olarak fark edip 1860'lardan itibaren Orenburg ve Kazak bozkırlarında bir bakıma Tatar Türklerinin etkisi de denilebilecek bu etkinin yerine, Rus etkisini kuvvetlendirmeye yönelik değişiklikler de başlatmışlardır² (Ayan 2015: 68). Özellikle Gaspıralı öncülüğünde gelişen ceditçi eğitim metodunun destek bulması ve geniş bir alanda yaygınlaşmasına Ruslaştırma siyasetinin savunucusu misyonerler şiddetle karşı çıkmışlardır. Ceditçi aydınlar, misyoner Ruslarla beraber aynı zamanda gerici mollaların tepkisiyle de karşılaşmışlardır. Gerici mollalar, halk üstündeki nüfuzlarını kullanarak cedit metodunun haram olduğunu söyleyerek halkı korkutmuşlardır. Mollalar, halka cedit okullarına çocukların verilmemesi gerektiğini propaganda etmişlerdir (Mektep 2004: 646). Usûl-i Cedid'e karşı çıkan ve eski sistemi savunan bu cahil mollalar, işanlar (tarikât şeyhleri) ve genel olarak geri görüşlü kimselerden oluşan zümreye kadimciler adı verilmiştir. Bu kadimci zümre, Usûl-i Cedid okullarında fen dersleri ve dünyevî ilimlerin okutulmasını tehlikeli görmüş ve ellerindeki bütün imkânları kullanarak buna karşı koymak istemiştir (Kurat 1966: 113). Hatta kadimciler, ceditçileri hükümete şikâyet edip onlara iftira atmaktan da geri durmamışlardır (Taymas 1966: 164). Usûl-i Cedid taraftarları ile kadimciler arasındaki mücadelenin en şiddetli dönemi, 1890-1900 yılları arasındaki

² Çarlık idaresi, Kazak topraklarının istilasıyla birlikte Ortodoks-Hıristiyanlaştırma siyasetini de yürütmüştür. Çarlık'ın 19. yüzyılda yürütmeye başladığı İslâm karşıtı misyonerlik siyasetinin en önemli isimleri, Kazan misyonunu temsil eden Nikolay İvanoviç İlminskiy, Gordiy Semenoviç Sablukov ve Yevmifiy Aleksandroviç Malov üçlüsüdür (Gökgöz 2007: VII). Tatar-Kazak kültürel ilişkileri Rus Çarlığı'nın bu siyasetine engel oluşturduğu için, Çarlık idaresi Kazak kültürel hayatı üzerindeki Tatar etkisinden rahatsızlık duymuştur.

dönem olmuştur. Ancak İsmail Bey Gaspıralı'nın başlattığı yenilik hareketi çoğunluk tarafından kabul görmüştür. Rusya'daki Türk halkları, onun açtığı yoldan yürüyerek okullarını Usûl-i Cedid esasına göre geliştirmiş ve eski metodun savunuculuğunu yapan kadimci zümre ile mücadele etmişlerdir (Kurat 1966: 113). Kazakistan'da da 20. yüzyılın başında ceditçi medreselerde okuyan, ceditçiliği benimseyen ve Kazaklar arasında yayılmasında öncü olan Kazak gençleri ceditçi-kadimci mücadelesinde ellerinden geleni yapmışlardır.

Yeni tarz eğitimin önemini kavrayan ceditçi Kazak aydınları, dönemin basın yayın organlarında halka, eski usulde eğitim veren sahtekâr mollaların peşinden gitmemelerini ve Kazak topraklarında Usûl-i Cedid okullarını açmalarını öğütlemişlerdir. Ancak ceditçi medreselerde eğitim görüp ceditçi düşüncelerle Kazak halkı arasında bir aydınlanma tesis etmeye çalışan Kazak gençlerinin faaliyetleri de Rus polis teşkilatı tarafından fark edilmiştir. Bu gençlerin faaliyetleri takibe alınmıştır. Bunlarla ilgili yazılan Rus polis raporlarında, ceditçi Kazakların Kazak-Rus okullarının gereksiz olduğunu, bunun yerine Rus dilinin Tatar medreselerinden de öğrenilebileceğini ve medreselerde eğitimin Türk dilinde okutulduğunu söyledikleri yazmaktadır. Raporda, ceditçi Kazakların Rus hükümetinin Kazaklara karşı uyguladığı sömürge siyaseti sonucunda Kazak halkının gittikçe kötü duruma düştüğünü propaganda ettikleri ve Kazak halkını uyanmaya çağıran "Uyan Kazak", "Tur Kazak" gibi sloganlarla yazdıkları eserleri Ufa'da bastırarak Kazak halkına dağıttıkları rapor edilmiştir. Kazak ceditçileri yürüttükleri ilmî ve edebî faaliyetlerde Kazakların genel Türklüğün bir parçası olduğunu vurgulamışlar, Kazak modernleşmesinin ceditçi düşüncelerle gerçekleşeceğini savunmuşlardır (Özdemir 2009: 165-166, 171).

Ceditçi düşüncelere sahip olan Kazaklar sayesinde 20. yüzyılın başında Kazaklar arasında entelektüel bir zümre oluşmuştur. Bu entelektüel zümre, dönemlerine damgasını vuran Kazakların önemli fikir adamları olmuşlardır. Ceditçi düşünceleri benimseyen Kazak aydınları, Kazaklar arasında millî bir uyanışın gerçekleşmesine öncülük etmiştir. İsmail Bey Gaspıralı'nın fikirlerini benimseyen ve onun yolundan giden ceditçi Kazak aydınlarından biri de "Uyan Kazak" sloganıyla tarihe geçen ve Kazak halkının aydınlanma sürecinde ceditçi anlayışa bağlı kalarak yazdığı eserleriyle çok önemli bir misyon üstlenen Mirjakıp Duvlatulı'dır.

1. KAZAK AYDINI MİRJAKIP DUVLATULI'NIN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ (1885-1935)

Mirjakıp Duvlatulı, Kazak edebiyatında ceditçi düşünceye bağlı kalarak farklı türlerde eser veren tanınmış edebî bir şahsiyettir. 25 Kasım 1885'te Torgay şehrinde

Argın boyu içinde dünyaya gelen Duvlatulı, ilk olarak avulunda³ eski usul eğitim veren avul mollasından eğitim almıştır. Ancak Duvlatulı, daha sonra kendisi de ifade ettiği ve yazdığı eserlerinde tenkit ettiği gibi, avul mollasından hiçbir şey öğrenmemiş, hatta sadece dayak yiyip, eziyet çekmiştir (Mukanov 2008: 100; Toğısbayev-Sujikova 2009: 62; Arıkan 2008a: 105). Duvlatov 1897 yılında Torgay şehrindeki iki sınıflı Kazak-Rus okuluna başlamış, 1902 yılında bu okulu bitirerek 1902 yılından 1909 yılına kadar kendi bölgesinde öğretmenlik yapmıştır (Mukanov 2008: 100).

1904 yılında, yeni yetişen gençlerin kendine örnek aldığı Kazak aydınlarından biri olan milliyetçi Kazak aydını eğitimci Ahmet Baytursınulı⁴ ile tanışmıştır. Ahmet Baytursınulı ile tanışması onun milliyetçi fikirlerinin gelişmesine tesir etmiştir. Duvlatulı, bu dönemde Çar karşıtı faaliyetlere ve darbe girişimine katılmıştır. Ombı ve Karkaralı şehirlerinde Ahmet Baytursınulı ekolünden aldığı derslerin ardından, Duvlatulı'nın siyasî düşünceleri şekillenip gelişmiştir. 1905 yılından itibaren Mirjakıp Duvlatulı, Ahmet Baytursınulı ve Alihan Bökeyhanulı ile birlikte Kazak aydınları arasında başlayan bağımsızlık ve eşitlik fikirlerini dile getiren önemli bir Kazak aydını olmuştur (Koç vd. 2007: 486).

1909 yılında Kazan'da Şark Matbaası'nda onun "Oyan, Kazak!" adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu eserde o, millî duruşunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. "Oyan, Kazak!" Kazak halkı tarafından büyük beğeniyle karşılanmıştır. Mirjakıp Duvlatov, bu kitabıyla büyük bir üne kavuşmuş ve Kazak halkının gönlünde taht kurmuştur. Ancak Mirjakıp'ın "Oyan, Kazak!" şiir kitabı çıkmasıyla birlikte Rus makamları tarafından takibe alınmıştır. Mirjakıp Duvlatulı, Kazak edebiyatının ilk romanı sayılan nazım-nesir karışık olarak yazdığı "Bakıtsız Jamal" adlı romanı 1910 yılında Kazan'da Kerimov kardeşler matbaasında yayımlamıştır. O, aynı dönemde çeşitli yerlerde yayımlanan gazete ve dergilere yazılar göndermiştir, özellikle de "Aykap"⁵ dergisinde aralıksız yazmayı sürdürmüştür. Duvlatulı, 1911 yılında Rus polisi tarafından Semey'de tutuklanmıştır. O, Ahmet Baytursınulı'nın da hapsedildiği Semey hapisanesinde bir buçuk yıl tutuklu kalmıştır. Kazak halkı için canını hiçe sayan Duvlatov'un ünü Kazak halkının arasında hızla yayılıp, halkın ona sevgisi arttıkça basın yayın organlarında adının anılması ve ondan bahsedilmesi Ruslar tarafından yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayan basın yayın organlarına ağır

³ Konar-göçer devirde bir büyük aile veya sülalenin bir arada yaşadığı yerleşim birimidir. Yerleşik hayatta köyün karşılığıdır.

⁴ Ahmet Baytursınulı'nın hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bkz. Biray 2011.

⁵ *Aykap* dergisi: 1911-1915 yılları arasında Troisk şehrinde Kazaklar tarafından çıkarılan dergidir. Mirjakıp Duvlatulı bu dergide Kazakların o günkü en önemli sorunlarını ele almış, özellikle de o dönemin en önemli sorunlarından biri olan *yer-toprak meselesi* ve Çarlık'ın Kazak topraklarında yürüttüğü Rus iskân siyaseti üzerine yazılar yazmıştır. Konuyu örneklemesi açısından *Aykap*'ın 1911 yılı 11. sayısında Azamat Alaşuğlı imzasıyla yayımlanan Mirjakıp Duvlatulı'nın "Jer Meselesi" başlıklı yazısı için bkz. Negimov 2010: 180-183.

para cezaları verilmiştir (Mukanov 2008: 100-101; Koç vd. 2007: 486-487; Arıkan 2008a: 107).

Semey hapishanesinden çıkmasının ardından Mirjakıp Duvlatov, 1913 yılında Ahmet Baytursınulı'nın yanına Orınbor'a/Orenburg'a gitmiştir. Burada "Kazak"⁶ gazetesinin önemli isimlerinden biri olup Ekim Devrimi'ne kadar bu gazetede çalışmıştır. Gazetelerde yazdığı makalelerinde, şiirlerinde ve bütün eserlerinde o, daima millî duygu ve düşünceleri dile getirmiştir. Kalemle Kazak halkını aydınlatmayı amaçlamıştır (Mukanov 2008: 101-102; Togısbayev-Sujikova 2009: 63; Koç vd. 2007: 487).

Mirjakıp Duvlatulı edebî faaliyetlerinin yanı sıra Alaş Orda'nın⁷ önemli fikir adamlarından biridir. Başlangıçta Alaş Orda hareketi içinde o da Bolşeviklere karşı olmuştur. 1916 ve sonrasında o, Kızıljär'de çıkan Alaş Orda yayını olan "Jas Azamat" gazetesi ve Semey'de çıkan Alaş Orda yayını olan "Sarı Arka" gazetesinde Bolşevik karşıtı makaleler yazmıştır (Mukanov 2008: 102). 1919 yılında Rusya'daki İç Savaş Bolşeviklerin galibiyeti ile sonuçlanıp Alaş Orda Hükümeti dağıldıktan sonra, Duvlatulı da Sovyet Hükümeti'ni desteklemeye mecbur olmuştur. Mirjakıp 1920

⁶ Kazak gazetesi: 1913 yılında Orenburg şehrinde, Alihan Bökeyhanulı'nın editörlüğünde milliyetçi Kazak aydınları tarafından yayımlanmaya başlamış ve 1918 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. İlk yayımlanmaya başlayan gazete olduğu için Kazaklar arasında bir gelenek oluşturmuş, Kazaklar tarafından rağbet görmüş ve geniş kitlelere ulaşmayı başarmış bir gazetedir. Çarlık devrinde özellikle Kazakların *yer-toprak meselesi*, Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarına iskân politikası üzerine makaleler yayınlarak Kazak halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu gazete etrafında okumuş Kazak gençleri örgütlenmiş ve Çarlık düşer düşmez de Kazak halkının önderleri bu gazeteyi çıkaran Kazak aydınları olmuştur (Kovalskaya 2002: 647; Kalkan 2002: 369-387; Tar Jol Taygak Keşüo 2009: 48,56).

⁷ Alaş Orda Partisi ve Hükümeti: Alaş Orda Partisi, Kazakları Rus esaretinden kurtarmak amacıyla kurulmuş bir partidir. Nisan 1917'de ilk resmî kuruluş toplantısını yapmıştır. Aralık 1917'de ise Muhtar Alaş Orda Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu Hükümetin ömrü kısa sürmüştür. Alaş Orda Hükümeti, 1919 yılında Bolşeviklerle anlaşarak faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ve Sovyet Hükümeti'ni desteklemeye başlamıştır. Bu hareket, 1919 yılında Bolşeviklerle anlaşıp dağılmasına kadar, Kazaklar arasında oldukça destek bulmuştur. Kazakların siyasî bilincinin gelişmesi ve siyasî faaliyetlerin artmasında başta Alaş Orda lideri Alihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı ve diğer Alaş Orda liderleri önemli bir vazife üstlenmişlerdir. Onlar, özellikle Kazak topraklarının Ruslaştırılması konusunu hukukî, siyasî, ekonomik ve çevresel açıdan ele alan çalışmalar yürüterek 20. yüzyılın başında Kazaklara yöneltilen tehditleri açıkça ortaya koymuşlardır. Alaş Ordacılar, kendilerine bir takım haklar vermeyi vadeden Bolşeviklerle anlaşıp Alaş Orda Hükümeti'ni 1919 yılında kendileri lağvedene kadar Bolşevikler için ciddi bir karşı güç olarak Bolşevikleri oldukça uğraştırmıştır. Bolşevik hareketin Kazaklar arasında yayılması, ancak Alaş Orda Hükümeti'nin 1919'da dağılmasından sonra olmuştur. Alaş Orda hareketi içinde bulunan yenilikçi ve iyi eğitilmiş Kazak aydınları 1927-1928 yıllarında tutuklanmıştır. Stalin'in 30'lu yıllarda yaptığı aydın tasfiyesinde "Sovyet karşıtı" ve "halk düşmanı" oldukları gerekçesiyle idam edilmiş ya da hapishanede hayatlarını kaybetmişlerdir. (Hayit 1995: 253, 256; Hayit 2006: 45; Aldajumanov vd. 2005: 5; Kırmılı 2002: 365; Kınacı 2016: 94-97). Alaş Ordalı aydınlar üzerindeki yasak Sovyetler Birliği'nin son on yıllarına kadar devam etmiştir. 1991 yılında Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte, Alaş Orda mirası Kazaklar tarafından yeniden sahiplenilmiş ve Kazakistan'da Alaş Orda üzerine yoğun bir yayın faaliyeti başlamıştır. Alaş aydınlarının çalışmalarının derlemeleri ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmalar için bkz. Aldajumanov vd. 2005; Şükürli, Tileşov 2009; Nurpeyisov, 1995; Amanjolova 1994; Pirmanov-Kapayeva 1997; Absemet 1995; Elevation 1995.

yılında güneye Taşkent'e gidip diğer Alaş Ordacılar ile birlikte "Akjol" gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Orada da takibe uğrayınca Semey'e geçmiştir. Ancak yine 1921 yılında Semey'de yargılanmıştır ve Alaş hareketine katıldığı gerekçesiyle 1922 yılında hapse atılmıştır. Kısa süre hapisanede yattıktan sonra serbest bırakılarak Orınbor'a gitmiştir. 1926 yılına kadar Kazak Halk Eğitim Enstitüsü'nde çalışmaya devam etmiştir. 1927 yılında "Enbekşi Kazak" gazetesine redaktör olarak girmiştir. Duvlatov, 1928 yılında Stalin döneminin milliyetçi aydınlara uyguladığı zorba siyaset nedeniyle bir grup Kazak aydınıyla birlikte tekrar tutuklanmıştır. 1930 yılında ise Alaş Orda liderlerinin Sovyet Hükümeti'ne karşı olduğu ve Hükümete karşı gizli faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu cezası on yıl hapis cezasına çevrilmiştir. 5 Ekim 1935 yılında Baltık kanalında esir kampı hastanesinde ağır hastalanarak vefat etmiştir. 1988 yılında pek çok Kazak aydını gibi Duvlatulı da suçsuz bulunarak aklanmış ve itibarı iade edilmiştir (Mukanov 2008: 102; Koç vd. 2007: 487-488; Arıkan 2008a: 110). Cedit hareketinin Kazak topraklarındaki Ahmet Baytursınlı ile birlikte en büyük ikinci ismi olan Mirjakıp Duvlatulı, eğitimci, edebiyatın her türünde eser veren edebî bir şahsiyet ve önemli bir fikir adamı olarak Kazak kültürel hayatında hak ettiği değere yeniden kavuşmuştur. O, 20. yüzyılın başında edebiyat ve eğitim aracılığıyla Kazak modernleşmesine büyük katkı sağlayan ceditçi bir Kazak aydını olarak, Kazak kültürel hayatındaki layık olduğu yeri almıştır (Kovalskaya 2002: 647).

Mirjakıp Duvlatulı, ömrü boyunca Kazak halkını okumaya, bilgi sahibi olmaya ve milletine hizmet etmeye çağırmıştır. Halkın gerçek anlamda esaretten kurtulmasının ancak içinde bulunduğu cehalet uykusundan silkinip uyanmasıyla mümkün olduğunu anladığı için, Kazak halkını "Oyan, Kazak!" sloganıyla uyandırmaya çalışmıştır.

2. KAZAK TİYATRO TARİHİNDE BALKIYA PİYESİ

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kazak topraklarında modern anlamda tiyatro türü gelişmeye başlamıştır. İlk olarak Rus grupları profesyonel anlamda Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde tiyatro faaliyetleri yürütmüşlerdir. 14 Ocak 1869 tarihinde Orenburg şehrinde ilk tiyatro Ruslar tarafından kurulmuştur ve Rus sanatçılar bu tiyatrodaki sahne almışlardır. Orenburg'un dönemin eğitim ve kültür merkezi olması, burada açılan tiyatro vasıtasıyla tiyatronun Kazaklar arasında da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Orenburg'da yaşayan Kazak öğretmen ve öğrenciler de kendi aralarında düzenledikleri eğlencelerde buradaki tiyatro sanatçılarından öğrendiklerini uygulayarak Kazakların ilk tiyatro oyunlarını sahnelemişlerdir. Böylece Kazaklar arasında da ilk tiyatro denemeleri görülmeye başlamıştır. Rus tiyatro gruplarının yanı sıra Kızıljar, Semey ve Oral gibi şehirlerde Tatar Türklerinin tiyatro grupları da kurularak Kazak topraklarında tiyatronun gelişmesine katkı sağlamıştır. Tatar Türklerinin gruplarının tiyatro çalışmaları,

Kazak gençlerinin Kazak millî tiyatrosunu kurmaları ve millî oyunlarını yazmaları konusunda onları cesaretlendirmiştir (Gücüyeter 2013: 81). Tatar Türklerinin etkisi, özellikle de 20. asrın başında edebî ilişkilerde de kendini belirgin olarak hissettirmiştir. Kazak-Tatar edebî ilişkileri daha önce Kazak edebiyatında modern anlamda olmayan tiyatro türünün yanı sıra, uzun hikâye, roman gibi türlerin Kazak edebiyatında doğmasında da etkili olmuştur (Iskakov 1976: 173).

Kazak edebiyatında tiyatro türü, 1917 Ekim Devrimi'nden önce ortaya çıkmasına rağmen, modern anlamda bir edebî tür olarak 1920'li yıllardan itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Sovyet Kazakistan'ın ilk başkenti olan Kızılorda şehrinde millî tiyatro bu dönemde açılmıştır. Kazak gençleri tarafından oluşturulan tiyatro dernekleri, dönemin eğitim ve kültür merkezi olan şehirlerde Saken Seyfullin, Muhtar Avezov, Beyimbet Maylin ve Kemengerov gibi yazarların piyeslerini sahnelemişlerdir (Koç vd. 2007: 458).

Yeni kurulan Sovyet yönetiminin halka propaganda edilip, kabul ettirilmesinde tiyatro türü önemli bir işlev görmüştür. Tiyatronun halkın üzerindeki doğrudan ve güçlü etkisi dikkate alınarak eski-yeni, zengin-fakir çatışmalarının işlendiği, eskinin kötü yönlerinin hicvedildiği ve yeni değerlerin propaganda edilerek savunulduğu tiyatro oyunları sahnelenmiştir. İlk piyeslerin yazarı olan Jüsipbek Aymavitov, Muhtar Avezov, Saken Seyfullin, ve Mirjakıp Duvlatulı Kazak tiyatro sanatının kurucuları arasındadır. Bu tiyatro yazarları, yazdıkları piyeslerde dönemin söz konusu çatışmalarını ele almışlardır.

Ekim Devrimi sonrasında gelişen Kazak tiyatrosunun en önemli konularından biri kadın meselesidir. Kazakların tiyatro repertuarının ilk eserleri içinde kadın aydınlanmasını işleyen çok sayıda eser vardır. Devrim sonrası kadın aydınlanmasını işleyen tiyatro eserlerinin esas düşüncesi, Ekim Devrimi'nin getirdiği kadın-erkek eşitliği ve kadın özgürlüğünü terennüm etmek olmuştur⁸ (20-30 jıldardığı Kazak

⁸ Sovyet devrinde yazılan eserlerde kadın meselesi özellikle 1917 Ekim Devrimi ile ilişkilendirilir. Ekim Devrimi, kadın aydınlanmasının çıkış noktası gibi yansıtılır ancak bilinmektedir ki, Türk kadın aydınlanmasının çıkış noktası 1917 Ekim Devrimi değildir. Ekim Devrimi, 1800'lerin sonlarından itibaren filizlenmiş ve süreç içinde gelişmiş Türk kadın aydınlanmasının yalnızca yeni bir aşamasını oluşturmuştur. 1917 Ekim Devrimi'nden daha önce, Çarlık Rusya idaresindeki özellikle Müslüman Türk-Tatar tebaa içinde en dikkat çekici olarak İsmail Bey Gaspıralı'nın Türk Cedit Hareketi içinde kadın eğitiminin önemli bir yeri vardır. Gaspıralı, kadınları ve erkekleri bütün bir dünyayı oluşturan iki "yarım dünya" olarak değerlendirir. Kadınların aslı görevleri olarak kabul edilen analık, eşlik gibi görevleri yerine getirmek için bile mutlaka eğitim alması gerektiğini savunur (Akpınar 2008: 287-305). Bu amaçla İsmail Bey Gaspıralı, 1905 yılının sonlarında *Alem-i Nisvan* (Kadınların Dünyası) adlı Kırım Türklerinin ilk kadın dergisini yayınlamaya başlar (Kınacı 2014: 239). Derginin redaktörlük işlerini de Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım yürütür (Hablemitoğlu-Hablemitoğlu 2004). Böylece Şefika Hanım bizzat babasının desteğiyle sosyal hayatta var olan örnek bir kadın rolünü de üstlenir. Bu dergide kadınların eğitimiyle ve o günkü sorunlarıyla ilgili makaleler yayımlanır. Devrim öncesinde kadınlarla ilgili yayıncılık faaliyetleri Türk Dünyasının başka sahalarında da dikkati çeker. Kazak edebiyatının ilk romanı kabul edilen Mirjakıp Duvlatulı'nın "*Bakıtsız Jamal*"ı (1910, Kazan) kızların da okutulması ve istedikleri erkeklerle evlendirilmeleri gerektiğini ana fikir olarak işler. Kazan Tatar yazarı

adabiyeti 1997: 93). Bu eserlerde, kadın-erkek eşitliği, kız çocukların da eğitim alması gerektiği, Kazak kızlarının ailelerinin istedikleri değil de kendi istedikleri kişilerle evlenmeleri gerektiği konuları işlenmiştir. Kazaklar arasında kadının toplumdaki düşük statüsünü gösteren beşikkertmesi, *kalımmal* ve *ämengerlik*⁹ gibi eskiden beri devam eden “yanlış” Kazak gelenekleri bu eserlerde tenkit edilmiş ve tiyatro yoluyla Kazak halkında kadın konusuna dair bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Ceditçi fikirlere sahip olan Mirjakıp Duvlatulı’nın edebî yaratıcılığı içinde kadın sorununun önemli bir yeri vardır. O, Kazak kız/kadınlarının sorunlarına duyarlı bir ceditçi Kazak aydını olarak eserlerinde Kazak kadın sorununa özel bir yer vermiştir. Beşikkertmesi, *kalımmal* ve *ämengerlik* gibi Kazak kız/kadınlarının toplumdaki değerini düşüren ve onların hayatını zorlaştıran Kazak geleneklerini tenkit etmiştir. Kazak edebiyatının ilk romanı sayılan *Bakıtsız jamal* (1910) Kazak kadın sorununu ele alan ve Mirjakıp Duvlatov’un bu düşüncelerini ortaya koyduğu eserdir (Arıkan 2008b: 29). Mirjakıp Duvlatulı’nın 1922 yılında 4 perdelik bir oyun olarak kaleme aldığı *Balkıya* da Kazak kadın sorununu işlemektedir. *Balkıya*, Kazak millî tiyatrosunun temelini atıldığı, o dönemin eğitim ve kültür merkezi olan Orenburg’da sahnelenerek Kazak tiyatrosunun büyük beğeni toplayan ilk eserlerinden biri olmuştur.

Balkıya adlı tiyatro eserinde ceditçi Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulı’nın Kazak kadın sorunu hakkındaki düşüncelerinin yanı sıra, ceditçi düşüncelerini ve Usûl-i Cedit eğitim metodu hakkındaki görüşlerini açıkça görmek mümkündür. Mirjakıp Duvlatulı, *Balkıya* adlı tiyatro eserinde o dönemin Kazaklar arasında var olan çeşitli toplumsal sorunları işlemiş ve bu tiyatro eseri aracılığıyla Kazak halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Mirjakıp Duvlatulı’nın *Balkıya* adlı piyesinde *Balkıya*, hali vakti yerinde, eski kafalı, ceditçi anlayışa ve Usûl-i Cedit’e karşı olan Jarasbay’ın kızıdır. Jarasbay’ın eski kafalılığına karşı *Balkıya*, kendi muhitine göre oldukça aydın, eğitimin gerekliliğine inanan, içinde bulunduğu şartlar içinde az çok okuma yazmayı öğrenip kendini yetiştiren on dokuz yaşında bir Kazak kızıdır. *Balkıya*, Kazak kız/kadınlarının ne kadar kötü bir durumda olduklarının bilincindedir ve onların yaşadıkları çileden dolayı büyük üzüntü duyar. O, etrafındaki yaşlı olan Kazak kızlarının *kalımmal/başlık* karşılığında, istemedikleri ve kendilerinden çok büyük erkeklere verildiklerini görür. Hatta bazen, küçük yaşta Kazak kızları bu yaşlı erkeklerin diğer eşlerinin üzerine kuma olarak da verilir. Bu sebeple *Balkıya*, kendisi

Ayaz İshaki “*Üç Kadın ile Hayat*” (1900, Kazan) adlı piyesinde birden çok kadınla evlilik sorununu konu eder (Kamaliev 2009: 88). Dolayısıyla 20. yüzyıl başı esasen, Osmanlı sahasında ve genel olarak dünyada da aydınların “kadın sorunu”na eğildikleri bir dönemdir. Lenin de Ekim Devrimi sonrası bu konuyu gündeme getirmiştir.

⁹ Kocasını ölen kadının kocasının ağabeyi, küçük erkek kardeşi ya da kocasının sülalesinden bir erkekle evlenerek kocasının ailesinde gelin olarak kalmaya devam etmesi geleneğidir.

de bir gün aynı duruma düşmekten endişelenir. Şayet bir gün kendi başına da aynı durum gelirse böyle bir kaderi asla kabul etmeyeceğini düşünür.

Kasım Jaksikulov, varlıklı Jarasbay'ın kendi oğlu Murat ile birlikte avuldaki diğer çocukları da okutmak için tuttuğu ceditçi öğretmendir. Torgay şehri, Kostanay ilçesinden olan Kasım, eğitimini Ufa'da almıştır. Bu sebeple İdil-Ural'daki ceditçi düşüncelerle yetişmiş ve bu düşünceleri uygulamaya çalışan genç bir öğretmendir. Ceditçi öğretmen Kasım da tıpkı İsmail Gaspıralı gibi genelde toplumun, özelde ise Kazak halkının uyanışının ancak eğitim ile mümkün olduğuna inanır ve bu sebeple eğitime büyük önem verir. Yirmi beş yaşında olan Kasım, eğitimi, akıllı, yenilikçi ve halkçı bir gençtir. Kasım, kendini yalnızca eğitim işine adanmış aydın bir öğretmen değil, aynı zamanda siyasî bakımdan da mücadeleci ve Çarlık karşıtı fikirlere sahip bir gençtir. O, Kazaklar arasındaki kadın sorununa duyarlı olduğu gibi, dönemin diğer toplumsal sorunlarından da haberdardır. O, okumuş bir genç olarak bu sorunları ele alır, sorunların sebeplerini tenkit eder, bu sorunlara çözümler önerir. Tiyatro eserinde Kasım'ın özelliklerine bakıldığında, onun Mirjakıp Duvlatulı'nın hayatından izler taşıdığı görülür. Mirjakıp Duvlatulı, tiyatrodaki ceditçi öğretmen Kasım tipi aracılığıyla kendi duygu ve düşüncelerini *Balkıya* adlı eserine yansıtmıştır.

İkisi de aydın düşüncelere sahip olan Balkıya ve avulda cedit öğretmeni olan Kasım, birbirlerini severler. Ancak Balkıya'nın babasının onların evliliğine izin vermeyeceğini bildikleri için, Balkıya ile Kasım birlikte şehre kaçarlar. Fakat avuldaki bolis¹⁰ ve diğer idarecilerin zalimliği yine üstün gelir. Onlar, Kasım'ı Çarlık karşıtı görüşlere sahip olduğu gerekçesiyle tutuklatırlar. Kasım hapse, Balkıya da onların eline düşer. Mirjakıp'ın *Balkıya* tiyatrosu zalimlerin üstün geldiği acı sonla biter.

3. BALKIYA TİYATRO ESERİNDE DÖNEMİN SOSYAL MESELELERİ

Mirjakıp Duvlatulı, *Balkıya*'da ceditçi bir Kazak aydını olarak bizzat yaşadığı ve gözlemlediği, dönemin sosyal meselelerini işler. Dört perdelik oyunda dönemin sosyal meseleleri, ceditçi öğretmen Kasım ve onunla çatışma halinde olan kadimci mollalar, Çarlık idarecileri ve memurları etrafında ortaya konulur. *Balkıya*'da işlenen dönemin sosyal meseleleri arasında ceditçi-kadimci çatışması, zengin-fakir çatışması, Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın eğitim meselesi, eğitimde metot tartışmaları gibi sorunlar yer almaktadır. Ayrıca dönemin din adamı algısı, eski kafalı ve cahil molla eleştirisi, Çarlık Hükümeti'nin sömürgeci politikalarının eleştirisi, adaletsiz, zorba Çarlık yöneticileri ve memurlarına yönelik eleştiriler *Balkıya*'da gözler önüne serilen Kazak toplumundaki dönemin sosyal meseleleri arasında yer almaktadır. Eserde işlenen bu konular üzerinden, dönemin ceditçi aydınlarının Rusya idaresi

¹⁰ Çarlık devrinde kazaya karşılık gelen idarî taksimata ve onun yöneticisine verilen isim.

altındaki Türk halklarının hayatlarına dair meselelere bakış açılarını ve bu meseleler karşısında nasıl konumlandıklarını görmek mümkündür.

a) Ceditçi-Kadimci Çatışmaları ve Eski Kafalı Molla Eleştirisi

Balkıya'nın babası Jarasbay eski kafalı, kadimci grubu temsil eder. O, cedit öğretmeni Kasım'a karşıdır. Kasım Ufa'da kendisi de cedit metodu ile okumuş bir Kazak gencidir. Cedit metodu ile eğitim alan Kasım, öğrencilerini de bu metoda uygun olarak yetiştirmektedir. Balkıya'nın babası Jarasbay ise hem Kasım'a hem de onun uyguladığı cedit metoduna karşı olan eski kafalı, kadimci bir Kazak'tır. Jarasbay'ın aşağıdaki sözlerinde o dönemde yaşanan ceditçi-kadimci çatışmasını görmek mümkündür. Jarasbay, alışık olmadıkları cedit metodunu ve cedit öğretmeni Kasım'ı eleştirirken, eski usul mollalar tarafında bir tutum sergiler. Yine Jarasbay'ın sözlerinde o dönemde halkın genelinin okumaktan anladığı şeyin sadece Kur'an okumak ve basit şekilde dinî eğitim almak olduğu anlaşılmaktadır. Jarasbay'ın ve onun içinden çıktığı toplumun o dönemde okumuş kişiden tek beklentisi, okumuş kişinin cenazede ölen kişinin ardından Kur'an okuyabilmesidir. Dolayısıyla Jarasbay'ın temsil ettiği kadimci zümrenin kafasında uzun süreç içinde oluşmuş ve değişmez kalıpyargılar mevcuttur. Onlar zihinlerindeki küçük birer resim olan kalıpyargılarını nedeniyle cedit metoduna ve ceditçi zümreye de doğrudan önyargılı bakarlar.

Oyunu batsın! Bu öğretmen denilen adam da çocukları iyice yoldan çıkardı. Eski mollalar oynayan çocuğu sağlamca dizginlerlerdi. Şimdi Cedit mi diyorlar Mecit mi diyorlar, çocukları kendileri oynatmaya başladılar. Nasıl doğru dürüst adam olacaklar ki bunlar. Ölse, başımızda Kur'an da okumazlar. (Başını iki yana sallayıp.) Okuma usullerinin şekli kötü, her şeyi bozan buradaki avukat Kaljan. At başı kadar altın bulmuşçasına sevinip, Ufa'dan çok başarılı bir şekilde eğitimini tamamlayıp dönen öğretmen diyerek, bunu getirip buraya yerleştirdi. Bu adam boş durup, çağırıldığını cenazeye gelmiyor. Ne düşündüğünü bilmiyorsun, sadakaya ve ölen kişinin eşyasının dağıtılmasına karşı çıkıyor ve bunları almıyor. Sadaka versen: "Ben dilenci değilim", dediği oluyor. Ne zamana kadar bunu başımızda adam yerine koyup ona boyun eğeceğiz. (Balkıya 2010: 144)

Balkıya'da eski tarz eğitim veren, halkın dinî duygularını kullanarak cebini dolduran, dalavereci, işgüzar molla tipi tenkit edilir. Ceditçi öğretmen Kasım ve Molla arasındaki çatışma, o dönemin önemli iki zümresi arasındaki sosyal çatışmayı ortaya koyar. Ceditçi ve kadimci zümreler, Kasım ve Molla şahsında tipleştirilerek tiyatro eserine yansıtılmıştır. Molla ile ceditçi öğretmen Kasım arasındaki çatışma, bir yandan eski ve yeni taraftarlarının çatışmasıyken, diğer yandan da asılsız hurafeler ile akılcı düşünce arasındaki çatışmadır. Ceditçiler, yeni tarzdaki eğitim aracılığıyla toplumsal bir modernleşmeyi ve aydınlanmayı arzularken, zihinlerinde sağlam

kalıpyargıları olan kadimci zümre, onlar karşısında eskiyi muhafaza etmekte kararlı bir duruş sergilemektedir.

Tiyatro eserinde Molla, halkın dinî duygularını kullanan, diline pelesenk olmuş "Allah", "Peygamber", "Allahu Ekber", "Bismillah" laflarıyla cahil halkın gözünü boyayan, zenginlerin kendisine vereceği zekâtı aç kurt gibi bekleyen, paragöz bir kişidir. Molla "Zekâtsız malın vebali vardır." (Balkıya 2010: 151) diyerek zenginlerden zekât toplarken, ceditçi öğretmen Kasım, kendisi asla zekâtı almadığı gibi halka da "Mollaya zekât vermek doğru değil, mollaya vereceğinize, hiç zekât vermemeniz daha hayırlıdır." (Balkıya 2010: 151) öğüdünde bulunmaktadır. Dolayısıyla ceditçi öğretmen Kasım ve Molla birbirine taban tabana zıt görüşlere sahiptir. Her ikisi de halka bu görüşleri tebliğ etmektedirler.

Rus Çarına bağlı olan halkların hepsi de cahil. Onların içinde, özellikle bizim Kazak, Kırgız hepten cahil. Tek tük şkolalar¹¹ olmasa, ana dilimizde eğitim veren millî mekteplerimiz de yok. Bu şkolalar Kazakların dilini, milliyetini yok etmek amacıyla açılmakta. Hükümet, halktan ne kadar vergi alırsa alsın, kendi paramızla bize mektep açmıyor. Bu sebeple biz kendimiz gayret ederek millî mekteplerimizi artırarak, halkın gözünü açmamız gerekiyor. Halktan para toplamamıza hükümet izin vermiyor. Bunun için herkesin kendi öz iradesiyle mektep yararına yardımda bulunarak para toplamamız gerek. Bu özgür iradeyle yapılan yardıma Kazakların her yıl verdikleri zekâtı eklersek, ne kadar para birikirdi bir düşünün? Halkın malı boşa gitmezdi. (Balkıya 2010: 152)

Ceditçi öğretmen Kasım'ın yukarıdaki sözlerinde Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın eğitim meselesini görmek mümkündür. Cedit taraftarı aydınların Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın eğitim meselesine bakışı bu sözlerde gözlemlenebilmektedir. Çarlık Rusya, idaresi altındaki Türk halklarının kendi millî okullarında eğitim almalarını istememektedir, onların Rusların açtığı okullarda eğitim almalarını desteklemektedir. Çünkü Rusya bu okulları sömürgecilik siyasetinin bir aracı olarak görmekte, Türk tebaanın dilini ve dinini yok etmek amacıyla bu okulları açmaktadır. Ceditçi Türk aydınları ise Çarlık Rusya'nın bu politikasına karşıdır. Onlar, kendi gayretleri ile millî mekteplerini açma taraftarıdır ve bunun için gayret ederler. Kendi millî mekteplerini açmanın yolu da halk tarafından maddî olarak desteklenmelerine bağlıdır.

¹¹ Rus okulları. Bu okullar Rus-Tatar okulları, Rus-Kazak okulları gibi okullardır. Rusya'da ikamet eden Rus olmayanların ("inorodets"lerin) eğitimine ilişkin tedbirlerle ilgili yönetmelik şartları çerçevesinde tanınmış Rus misyoneri İlimskiy'in sistemi olarak 1870'te yürürlüğe girmiştir. Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın "Ruslaştırılmasının ancak Rus dili ve eğitiminin yaygınlaşmasıyla başarılacağı" tüzük maddesi gereğince bu okullara Çarlık tarafından önemli bir misyon olarak yüklenmiştir. Kazaklar arasında bu okulların açılışında İlimskiy ile yakın ilişki içerisinde olan İbray Altın Sarın'ın önemli hizmeti olmuştur. Bu okullardan bazıları yalnızca kızlar için açılmıştır. Kızlar için açılan bu okullar arasında 1891'de Torgay'da, 1893'te Kostanay'da, 1895'te Karabutak'ta 1896'da Aktöbe'de açılan okullar bulunmaktadır (Rorlich 2000: 182; Ayan 2015: 25-26, 68).

... Molla, hoca "Allahuekber" ile halktan mal toplayıp, zenginleşmekten başka bir şeyi bilmiyor. "Sart zenginleşirse, ev yaptırır; Kazak zenginleşirse, kadın alır" diye bir atasözü var. Mollalar ikişer, üçer kadın alıp, halktan elde ettiğiniz servete dayanarak 40-50 yaşınızda 14-15 yaşındaki gencecik kız çocukların vebaline girmeniz boş yere değil mi? Boşa giden para diye biz bunu kastediyoruz. Okumaya imkânı olmayan fakir çocuğunun hizmetçilikte ömrü geçiyor. (Balkıya 2010: 152)

Ceditçi öğretmen Kasım, halkın dinî duygularını sömüren eski kafalı mollaları tenkit eder. Bu sözlerde onun kadın sorununa dikkat çektiği de görülür. O, halktan para toplayarak zenginleşen mollaların ve mal mülk sahibi kişilerin, başlığını verip birden çok kadınla evlenmesini eleştirir. Ayrıca burada evlilikte denklik konusunda dikkat çekildiği de görülür. Kasım, kendileri ileri yaşlarda olmalarına rağmen, 14-15 yaşındaki genç kızlarla evlenen Kazakları tenkit eder. Bu sözlerde işlenen bir diğer sorun da yine eğitim meselesidir. Mollalar halkın dinî duygularını kullanarak topladıkları paralarla genç yaşlarda kızları evdeki hanımlarının üstüne kuma olarak alırken, zavallı, fakir çocukları okuma imkânları olmadığı için cahil kalarak, bütün ömürlerini zenginlere hizmetçilik yaparak geçirirler. Oysa ceditçi öğretmen Kasım ve onun gibi düşünen cedit taraftarları, böyle boş yere harcanan paralar yerine, halktan toplanan paralarla Kazak çocuklarının okuyacağı millî mektepler açılmasını istemektedir. Onlar, okumuş aydınlar olarak halka da bunu öğütlemektedir.

Ceditçi öğretmen Kasım'ın aşağıdaki sözlerinde onun halkına karşı sorumlu bir aydın olduğu ve halkçı yanı açıkça görülmektedir. Halkın dinî duygularını kullanarak zekât toplayan mollalara karşı çıkan Kasım, halkın malının yine halkın menfaatine kullanılması gerektiğini mollalardan ve mollaları destekleyen kadim taraftarlarından hiç çekinmeden dile getirir.

"Şeriat, şeriat" diyerek halkın gözünü boyamaktan başka bir şey bilmiyorsunuz, zekâti molla aldığı anda mı halka faydası dokunur, yoksa mektep açmak için toplanması ve halkın gözünün açılması mı daha iyidir? Bunu neden söylemiyorsunuz? Halkın malı "millî zekât" olarak adlandırılın, "millî vergi" olarak adlandırılın, halkın kendi ihtiyaçları için, dul ve yetimlerin faydası için toplansa günah mı olur? Ya da halkın faydası için zekâti kendiniz almanız, şeriata göre günahkâr mı olursunuz? (Balkıya 2010: 152)

Eserin başkahramanı ceditçi öğretmen Kasım'ın yukarıdaki konuşmasında dönemin İslamcı düşüncelerinin de etkisi açıkça görülmektedir. Zekât meselesine ceditçi öğretmen Kasım'ın bakış açısı, İslam dininin o günkü yeni anlayışıyla alakalıdır.

O dönemde Ceditçi aydınların yeni düşüncelerle kendilerini halka kabul ettirmesi, halkın zihnindeki kalıpyargıları ve yaygın anlayışı değiştirmesi çok zordur. Özellikle eski kafalı mollaların halkın üzerinde tesiri büyüktür ve halkın onlara inancı tamdır. Cahil halk, sorgulamaksızın onların hurafeleriyle iman etmiştir.

Dolayısıyla ceditçi-kadimci tartışmalarında halkın da hurafeci mollaların tarafında olduğu görülür. Bu durumu, bolısa ve mollaya dalkavukluğuyla bilinen Bektursın'ın aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür. Bektursın, halkın dinî duygularını sömüren mollaya tam bağlılık gösterirken, namaz kılmadığı için, cenazeye gitmediği için cedit öğretmeni Kasım'ı yargılar, onu inandırıcı bulmaz, onun sözlerine riayet etmez.

Âlim önünde kendine sahip ol demişler, öyle olsa da öğretmen bey izniniz olursa, bir şey sormak istiyorum. Biz okumayan cahil kişiyiz, "ağzını açarsan, inanırım, yalan söylersen, bu senin kötülüğündür" demişler atalarımız. Biz önce molların şeriatına, Allah'ın sözüne, Kur'ân sözüne kulak veririz. Sizden sormak istediğim, şeriatın genel kurallarına aykırı olarak, siz mollaya karşısınız. Allah'ın beş farzından biri, namaz kılmıyorsunuz, cenazeye gitmiyorsunuz, durum böyleyken, halkın zekât vermesiyle vermemesiyle sizin ne işiniz var? Verdiği zaman da kime verdiğinin ne önemi var? (Balkıya 2010: 152-153)

Bektursın'ın sorduğu soruya verilen cevapta ceditçi öğretmen Kasım'ın siyasî fikirleri çok açık bir şekilde ortaya konulur. Kasım'ın ağzından dile getirilen bu düşünceler aslında, ceditçi Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulı'nın da düşünceleridir. Ceditçi Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulı, *Balkıya* piyesindeki ceditçi öğretmen Kasım'ın ağzından kendi fikirlerini dile getirmiştir. Dolayısıyla *Balkıya*'da yazar Mirjakıp Duvlatulı, yenilikçi öğretmen Kasım şahsında aslında kendisi de tiyatro kişilerinden biri olmuştur.

Bu sorunuz doğru. Bunlar arasındaki farkı ben size açıklayayım. Ben bu meseleye şeriat açısından bakmıyorum, siyasî açıdan bakıyorum. Şeriat açısından bakıldığında da bu hazret gibi obur mollaların zekât alması doğru değil. Fakat meselenin düğümü bu noktada değil. Daha önce söyledim, hükümet bize yardım etmiyor. Aydınlanmamızı düşünmüyor, hatta daha çok cahil kalmamızı istiyor, bu sebeple hükümete inanarak oturmak olmaz. Çar 1905 yılı manifesto çıkardı. Halka özgürlük, eşitlik verdim dedi. Yarın yeniden güçlendiği gün özgürlüğünü de, eşitliğini de geri alacak. Bizim Kazaklar bu gün Devlet Duması'na bir vekil gönderemiyor. Topraklarımızın verimli ve güzel bölgelerini elimizden alıyor, bizi de dağa taşta sürüyorlar. Bizde mektep yok. Bizde hastane yok, doktor yok, karanlık etrafımızı sarmış. Hükümetin bu adaletsizliğinden bizim uzaklaşmamız gerekir. Halkı uyandırıp, gözünü açıp, eşitliğe ulaştırmanın derdiyle dertlenmemiz gerekir.

Bu dertlerin en büyüğü, kendi istediğimiz gibi bir eğitim alalım desek, hazine yok, hükümet yardım etmiyor. Bize de para toplatmıyor. Halktan kendi topladığı paralarla kilise mi inşa ediyor, misyonerler mi çıkarıyor, bakanlar, gubernatorlerin¹² rica minnetinden, yalvarıp yakarmasından başını mı alamıyor, ne olursa olsun

¹² General rütbesindeki askerî vali.

onlardan bize fayda yok. Kazakları “kolluyorum” demesi, bu günkü açtığı şkolalar, bu şkolaların da durumunu daha önce size anlattım. (Balkıya 2010: 153)

Yukarıdaki sözlerde ceditçi öğretmen şahsında o dönemin bütün ceditçi Kazak aydınlarının zihnindeki Çarlık imajını görmek mümkündür. Ceditçilik taraftarları Çarlık'ın sömürge siyasetine karşıdır. Ceditçi aydınların millî duyguları güçlüdür, kendi halklarının menfaatini ön planda tutarlar. Halklarının refahı için mücadele verirler. Çarlık Hükümeti, Kazak topraklarına İç Rusya'dan göçmeye zorladığı Rus köylülerini aralıksız yerleştirmektedir. Üstelik bu Rus iskân siyaseti, Kazakların aleyhinde gerçekleşmektedir. Konar-göçer hayat yaşayan ve geçim kaynakları da bu hayatta bağlantılı olan Kazakların verimli toprakları ellerinden alınmakta ve Kazaklar kurak arazilere sürülmektedir. Kazaklardan alınan bu verimli topraklara ise Rus köylüleri yerleştirilmektedir. Dolayısıyla ceditçi Kazak aydınlara göre Çarlık Rusya imajı, Kazak halkının topraklarını elinden alan bir düşman şeklinde görülmektedir. Çarlık, sadece Kazak topraklarını ellerinden almakla kalmaz, aynı zamanda kültürel olarak da bir sömürgecilik faaliyeti yürütür. Kazak halkının aydınlanmasını istemediği gibi, halkın cahil kalması Çarlık'ın daha çok işine gelmektedir. Çarlık Rusya'nın Kazaklar arasında açtığı okullar ise Rusya'nın Kazaklara acıyıp, onları düşünmesinden dolayı değil, tamamen Rus sömürgecilik siyasetinin bir parçası olarak açılan okullardır. Bu açılan okulların misyonu, misyonerlik faaliyetleriyle Rusya Müslümanlarını Hıristiyanlaştırmaktır. Ayrıca Rus yönetiminin Rusça-Kazakça bilen aydınlara, öğretmenlere, memurlara ihtiyacı vardır. Bu okulların asıl açılma sebebi de budur. Buna karşın Kazakların kendi istedikleri tarzda eğitim veren millî okulları yoktur. Onlar kendi millî okullarını açmak istediklerinde de para sıkıntısı söz konusudur. Çarlık bu konuda kendisi yardımcı olmadığı gibi, ceditçilerin okul açmaları için halktan para toplamalarına da izin vermemektedir. Yukarıdaki sözlerde tenkit edilen şkolaların Rusça eğitim vermesi sebebiyle Müslüman çocuklar için yararlı olmadığı fikri, Gaspıralı'nın da Rus hükümetine yönelttiği tenkitlerden biridir. Gaspıralı'nın Rus Çarlığı'na yönelttiği bu tenkidi, *Balkıya* tiyatrosunda ceditçi öğretmen Kasım'ın düşünceleri olarak esere yansımıştır.

Ceditçi Kazak aydını Kasım, bütün ceditçi aydınlar gibi Rusya'daki Müslüman-Türk tebaanın modernleşmesinin ancak eğitim yoluyla olacağını bilincindedir. Bu sebeple Rusya Müslüman-Türk tebaa arasında bir aydınlanma ve modernleşme sürecinin başlaması için her şeyden önce yapılması gereken, cahil halkın eğitim sorununu çözmektir. Çarlık bu konuda yardımcı olmadığı için, millî mekteplerin açılması ancak halkın para desteği ile mümkün olabilir. Halkın zekâtını bu iş için toplamak en iyi çözüm idi. Ceditçi öğretmen Kasım'ın aşağıdaki sözlerinde dile getirdiği gibi, Kazaklar İslam'ın bütün şartlarını dört dörtlük yerine getirmeseler de zekâtı verirler. Kazakların verdiği zekâtlar okul açmak için kullanılırsa, Kazakların eğitim alabileceği nice okul açılabilir. Ne kadar çok okul açılırsa da Kazak-Kırgız bir o kadar gelişme imkânı bulur.

... Bizim Kazaklar hepsi olmasa da, her şartı yerine getirmese de, zekât veriyor. Bu zekâti, nasıl olsa verdikten sonra, biz halka faydalı işlerde harcansa diyoruz, halk zekâti kendi isteğiyle verdiği yardım olarak mektep faydasına verse, ona hükümet karışamaz, hatta bunu bilmez bile. Halk bunu âdet haline getirirse, her yıl hazine denilebilecek bir miktar toplanıp, kaç mektep açılırdı. 10-15 yıl içinde Alaş uranlı¹³ Kazak, Kırgız daha bir başka olurdu. Halkın gözü açılsa, söylenilene inanıp, sürüldüğü yere gitmezdi. Biz bunu söylediğimizde, bu hazretler “Kâfir oluyorsun, cehennem dibine gidiyorsun” diyor. Bu akla sığıyor mu?! (Balkıya 2010: 153-154)

Usûl-i Ceditle eğitim veren okullarda sadece okuma yazma öğretilip, dinî eğitim verilmez. Bu okullarda, dünyevî bilimlere ayrılan haftalık ders saati dinî konular için ayrılandan daha fazladır. Rus dili, tarih, coğrafya, sosyoloji, mantık, aritmetik, cebir, geometri, fen bilimleri, muhasebe, sağlık bilgisi müfredatta yer alan derslerden bazılarıdır (Rorlich 2000: 194). Usûl-i Ceditçiler eğitim konusuna geniş bir perspektiften bakarak o günün şartlarında öğrencilerine dünyayı öğretmeye çalışırlar. Ceditçi hareket içinde genel olarak eğitim önemli bir mesele olmakla birlikte, kız çocuklarının eğitimine de büyük önem verilirdi. Ceditçilerin okullarında okuyan kızlar, sadece okuma yazma öğrenmekle kalmayıp, ceditçi düşüncelerin etkisiyle değiştirilen zengin içerikli müfredatlarla ilmihal, akaid gibi İslamî ilimlerle birlikte ev idaresi, ilkyardım, dikiş, nakış gibi bilgi ve becerileri de öğrenerek her bakımdan donanımlı “ideal kadınlar” olarak yetiştirilirler. *Balkıya*'da Ceditçi öğretmen Kasım da Balkıya'ya tarih, coğrafya öğrenmenin gerekliliğini, dünyada hangi ülkelerin var olduğunu bilmenin önemli olduğunu, Balkıya'ya zaman içinde bütün bunları öğreteceğini söyler. O, Balkıya'ya “Tarih okursan, coğrafya okursan, o zaman idrak edersin. Dünyayı, dünyada hangi devletlerin olduğunu, bunların hepsini sana öğreteceğim” diyerek onun eğitimine büyük bir önem verdiğini de gösterir (Balkıya 2010: 161). Ceditçi aydınlar Rusça öğrenmenin gerekliliğine inanırlar ve Rusça öğrenmeye önem verirler. Kasım da Balkıya'nın Rusça öğrenmesini ister (Balkıya 2010: 162). Kasım'ın Balkıya'nın Rusça öğrenmesi için Mariya Petrovna adlı bir Rusça öğretmeni bulması, Balkıya zorlansa da Kasım'ın onu bu konuda desteklemesi, ceditçilerin Rusça öğrenme konusundaki hassasiyetlerini yansıtır.

Bütün Ceditçi aydınlar ve Kasım için eğitim meselesi önem verilen ve üzerinde düşünülen bir konuyken, *Balkıya*'da Kazakların eğitime yeterince önem vermediği görülür. Eğitimin önemini kavramayan ve mektep açmak için en ufak çabayı göstermeyen Kazaklar, cami yaptırmaya gelince parayı hiç esirgemezler. Ceditçi gençler ise ellerinden geldiğince eğitimin önemini vurgulayarak hali vakti yerinde olan Kazaklardan mektep açmak için para toplama gayretindedirler. Kazaklar arasındaki bu sosyal sorunu Kasım'ın arkadaşı, yine Kasım gibi ceditçi ve cevval bir

¹³ Parola, slogan.

genç olan Ahmetcan'ın aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür. Şehirde bir mektep açacak kadar 40-50 Kazak çocuk olmasına rağmen, Kazaklar arasında dayanışma olmadığı ve eğitime yeterince önem verilmediği için mektep açılmamaktadır. Ahmetcan bu durumdan şikâyet eder.

Söz yok, 40-50 çocuk kesin çıkar. Fakat Kazakların arasında bir dayanışma yok. Ticarete sarılanlar, bilime çok ilgisiz. Geçen yıldan beri "mektep açınız" diye dilimizde tüy bitti, "kem küm" diye hep birbirlerini işaret ettiler, ama bir sonuç çıkmadı. Buradaki Kazak zenginlerinin en iyi durumda olanı, senin de daha önce gördüğün kekeme Navrızbay. O zavallı (gülerek): "Mescit, medrese açacaksanız, bin som veririm" diyor. Biz ona: "Mescit yaptırın, fakat önce mektep açınız" diyerek onu ikna etmeye çalışıyoruz. (Balkıya 2010: 164)

Balkıya adlı tiyatro eserinde Çarlık görevlileri de yenilikçi zümrenin karşısındadır ve eskiyi temsil etmektedirler. Mirjakıp Duvlatulı, o dönemin önemli sosyal sorunlarından biri olan, Çarlık idarecisi bolıslar ile tercümanların birlikte halka zulmetmelerine *Balkıya*'da değinmiştir. *Balkıya*'da dile getirilen toplumsal sorunlardan biri, bolıs ve tercümanların birlik olup yolsuzluğu, haksızlığı ve adaletsizliği birlikte kılıfına uydurarak yapmalarıdır. Bolıslar, tercümanların yardımıyla usulsüz işlerini usule uygun hale getirirler. Onlar çoğunlukla, kendilerine karşı çıkabilecek gücü olmayan, okuma yazma bilmeyen, cahil ve fakir halka zarar verirler, onlar üzerinden yolsuzluk, haksızlık ve adaletsizliği kılıfına uydurarak yaparlar (Balkıya 2010: 154-155). *Balkıya*'da ceditçi öğretmen Kasım'ın tutuklanması ve *Balkıya*'nın ele geçirilmesi de bolıs ve tercüman arasındaki işbirliği sayesinde olmuştur. Bolıs, her yaptığı kötü işi tercümanın bulduğu akılla kanuna uydurarak ve kanunları arkasına destek alarak yapmaktadır. Onlar, ceditçi öğretmen Kasım'ın Çarlık karşıtı olduğunu ve Çarlık karşıtı propaganda yaptığını da şahitlerle delillendirirler. Bolıs-tercüman arasındaki olumsuz işbirliğini ve yetkiye sahip bu kişilerin kanunun gücünü nasıl kendi istekleri doğrultusunda uyguladıklarını bolısın aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür.

...Fakat kanuna dayandığımızda da delil gerekir. Tercüman ile ikimiz bu konuda sizlerden önce de istişare ettik, geçen gün Jarasbay'ın evinde vaftiz olmuş öğretmen ile konuşmuşsunuz ya. Orada onun Çar'a dil uzattığını işittik. Bu meselenin iç yüzünü öğrenip, sizinle istişare edip, bir imkânı varsa, sizleri şahit olarak yazsak mı diye düşünüyoruz. "Fırsatı gelip Kıpçak'ı hapse attırsak, sonrasında kızı ele geçirmek zaten zor değil", diyor bu bahadır (tercümanı işaret ederek). Bu konuyu anlatsanız, nasıl oldu? (Balkıya 2010: 158)

Eskinin taraftarı olan bolıs, molla, tercüman ve onların etrafındaki kişiler yenilikçi fikirlere sahip cedit öğretmeni Kasım'a düşmanlık besler ve onu hapse attırmayı isterler. Kasım'ın Çarlık ile ilgili düşünceleri de bu eski taraftarlarının ekmeğine adeta yağ sürer. Başta molla ve diğerleri, Kasım'ın Çar karşıtı sözler söylediğine, hükümet'ten gizleyip halktan para toplayarak Usûl-i Cedid mektebi

açmak istediğine şahitlik ederler. İşlerine çomak sokan Kasım'a zaten oldukça kızgın olan Molla, eline fırsat geçer geçmez Kasım aleyhinde heyecan ve mutlulukla şahitlik yapar.

Bektursın hepsini söylemedi, o lanetin söylediği bir dünya söz var. "Kazaklara mektep açmadı, bu sebeple halkın verdiği zekâtı mollalara verdirmeden, kendimiz toplayıp, hükümete duyurmadan Usûl-i Cedid mektebi açalım..." Daha da bunun gibi ağzına gelen sözü söyledi. (Balkıya 2010: 159)

Balkıya'da ceditçi aydınlar Çarlık karşıtıdır, buna karşılık Molla şahsında tipeleştirilen kadimciler ise Çarlık taraftardır. Eski taraftarlarını temsil eden Molla, nasıl ki Allah'ın birliğine ve Rasulünün hak olduğuna inanılıp iman ediliyorsa, idareciye de o şekilde itaat edilmesi gerektiğinin İslam'ın bir şartı olduğunu düşünür ve halka bunu tebliğ eder. Dolayısıyla ona göre Çar'a itaat da dinî bir gerekliliktir. Molla bu sebeple, Çar'a itaat etmeyen Kasım'ın aleyhinde hiç tereddütsüz şahitlik yapar.

... Allah'ın birliğini, Rasulümüzün hak olduğunu bilmeyen, Ulu Çar hazretlerine hakaret eden zalime acıyacak mıydık, elbette, şahadet ederiz. (Balkıya 2010: 159)

Eski taraftarlarının bir araya gelip, iyi bir plan yapıp kanunları da destek olarak ceditçi öğretmen Kasım'ı hapse attırma gayreti, zorba bolısın aşağıdaki sözlerinde açıkça görülür. Bolıslar ve tercümanlar yazdıkları dilekçelerle dilediklerini yapabilmektedir. Onlar, yetki ve bilgilerini kötüye kullanmaktadır. Çarlık yöneticilerinin ve memurlarının yetki ve bilgilerini hep kötü işler için kullanmaları ve bu yolla halkı ezmeleri, o dönemin en önemli sosyal sorunlarından biridir. Bu sebeple Mirjakıp Duvlatov *Balkıya*'da, bu sosyal soruna geniş bir yer vermiştir.

... Yaz, tercüman, dilekçeyi canını çıkararak yaz! Çar'a karşı olan aşağılık herifi hapiste çürütelim! Sevdiğine kavuşan alçak kadını hizmetçi edelim. (Balkıya 2010: 160)

Mirjakıp Duvlatov *Balkıya*'da, ceditçi-kadimci tartışmaları içinde ceditçi Kazak gençlerini olumlu kahramanlar olarak kurgulamıştır. Başta ceditçi Kasım ve onun arkadaşları şahsında dönemin ceditçi aydınları ve onların ideolojileri tiyatroya olumlu bir şekilde yansıtılmıştır. Ceditçi gençlerin fikriyatlarının yanı sıra onların sosyal faaliyetleri de *Balkıya*'da dile getirilmiştir. Bunlardan biri, ceditçi gençlerin Kazak tiyatrosunun filizlenmesinde önemli bir rol üstlenmeleridir. *Balkıya* piyesinde şehirdeki okumuş ve yenilikçi gençler olan Kasım ve arkadaşlarının bir piyes sahneye koyma gayreti içinde oldukları görülür. Elllerinde yalnızca tek perdeli bir komedi oyunu olduğu için, daha geniş bir edebiyat gecesi organize etmeye karar verirler. Edebiyat gecesi içinde hem tek perdeli oyun oynanacak, hem de şiirler okunacak, şarkılar söylenecektir. Hatta Kasım'ın arkadaşları sesi güzel olan *Balkıya*'dan da bu edebiyat gecesinde bir türkü söylemesini rica ederler (Balkıya

2010: 163). Sosyal faaliyetlere önem veren ceditçi gençler, aynı zamanda teşkilatçılıklarıyla da *Balkıya* oyununa yansımışlardır. *Balkıya*'daki ceditçi gençlerin organize olarak Çarlık karşıtı siyasî kaçaklara yardımcı oldukları, onlara pasaport ayarladıkları ve onlar için para tedarik ettikleri görülür (Balkıya 2010: 163). Ceditçi Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulı, ceditçi Kazak gençlerinin Çarlık karşıtı faaliyetlerini ve onların bu konudaki teşkilatçı yönlerini de *Balkıya* oyununa yansıtmıştır. Dolayısıyla kadimciler karşısında konumlanan bu ceditçi zümre, modernleşme taraftarı, hem ideolog hem eylemci yönü olan, son derece teşkilatçı ve sosyal alanda da faaliyet yürüten yeni nesil aydınlar olarak *Balkıya* tiyatrosuna olumlu özelliklerle yansımıştır.

b) Zorba, Adaletsiz Yöneticiler ve Zengin-Fakir Çatışması

Balkıya'da zorba ve adaletsiz yöneticiler ile onların halka zulmetmesi tenkit edilir. Bu zorba ve adaletsiz yöneticiler, halkı hiç düşünmeksizin, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederler. *Balkıya*'da fakir halkın temsilcisi olan Nurmak'ın geçimini sağladığı tek bir sığırı vardır. Fakir Nurmak'ın gelir düzeyine uygunsuz şekilde zenginlerle aynı oranda, adaletsizce konulan vergiyi fakir Nurmak ödeyemez. Bu sebeple Nurmak'ın tek sığırına avulnay¹⁴ elkoyar. Aşağıdaki sözlerde fakir Nurmak bu durumu öğretmen Kasım'a anlatmaktadır.

Sorma, yavrum, zavallı fakirin ne zaman gözü açılmış ki. Bu yıl bana 17 som vergi biçtiler. Bu oturan zengin ile aynı oranda vergi ödüyorum. İrili ufaklı sadece dokuz büyükbaş hayvanım var, bende kuzu koyun yok. Küçük yaşlarda 5 çocuğum var. "Allah'tan korkmadan bana nasıl 17 som vergi koyarsınız?" dediğimde, bu oturan zenginimiz, beni avulnaya gönderdi. Avulnay ise zengine gönderdi. "Beş somu ödemen gereken günde bulup ödemedin" diye avulnayımız hamile sığırımızı dün alıp götürdü. Yaza çıkana kadar zenginden 5 som borç alamadan, şehre gidiyorum. Yiyecek içeceğimiz de tükendi, bu gün evimizde bir avuç un yok. En çok da çocuklar için zor oluyor. (Balkıya 2010: 145-146)

Zavallı fakir Nurmak'ın uğradığı adaletsizliğin nedeni, avulnay seçiminde diğer avulnay adayı Samalık'ı desteklemiş olmasıdır. Zengin Jarasbay ile olayın yaşandığı dönemin avulnayı Taylakbay birlik olup Samalık ile avulnaylık yarışına girmişlerdir. Zengin Jarasbay, Nurmak'ı Taylakbay'ı desteklemesi için ne kadar ikna etmeye çalıştıysa da Nurmak, Samalık'ın tarafını tutmuştur. Daha sonra avulnaylık yarışını kazanan Taylakbay, bunun acısını Nurmak'tan vergi kanununu usulsüzce uygulayarak çıkarmıştır. Taylakbay, bu avulnaylık seçimindeki tavrından dolayı Nurmak'a ödeyemeyeceği oranda vergi kesmiş ve ödeyemediğinde de bir tanecik sığırına el koymuştur.

¹⁴ Çarlık devrinde avul sakinleri tarafından yapılan seçimle işbaşına getirilen avul idarecisidir.

Ceditçi öğretmen Kasım, adaletsiz yöneticilerin kendi tarafını tutmadığı için fakir ve zavallı Nurmak'a yaptıkları adaletsiz uygulamaya karşı çıkar. Ceditçi öğretmen Kasım'a göre, kim kimi seçmek isterse özgür iradesiyle onu seçme hakkına sahip olmalıdır. Sırf kendisini desteklemedi diye avulnayın Nurmak'ı zenginlerle eşit miktarda ve ödemeyeceği oranda vergi ile cezalandırması düpedüz zorbalıktır. Kasım, bu zorba ve adaletsiz yöneticileri eleştirir ve fakir halkın tarafını tutar. Kasım'ın bu tavrından da anlaşılacağı üzere ceditçi aydınlar Çarlık'ın zorba ve adaletsiz yöneticilerine karşıdır. Zavallı fakir halk, Çarlık idarecilerinin zorbalığı ve adaletsizliği altında ezilmektedir. Zorba ve adaletsiz yöneticilerin, güçlülerin birbirleri arasındaki çatışmada ezilen ve mağdur olan da her zaman fakir halktır. Bu durumu Nurmak'ın aşağıdaki sözlerinde görürüz.

Yavrum, kuruyup hiçbir şeyimiz kalmadı. Ne yana gidip hayatımızı idame ettireceğimizi bilmiyorum. "Samalık'ın peşinden gittin" diye bu gün bunlar bana bunu yapıyorlar, yarın bunların tarafını tutsan, Samalık da yine bana zarar verecek. Bu şekilde, filler tepişirken arada ezilen çimenler gibi fakirler kurumasin da ne yapsın? Şehirdeki ilgili makama gidip dilekçe vereyim dersin, onlar da kovuyorlar. "Yürü defol git, avulnayına, bolısına git" diye makamlarından kovuyorlar. Fakire, acaba atacak tan, doğacak gün var mı ki? Yoksa böyle geldik böyle gidecek miyiz acaba? (Balkıya 2010: 146)

Nurmak'ın yukarıdaki sözlerinde zengin ve fakir sınıf arasındaki çatışmayı gözlemlemek mümkündür. Zenginlerin iktidar mücadelesinde fakir ve güçsüz halk, kimi desteklese desteklesin sonunda kim erke sahip olursa o, fakirleri cezalandırmaktadır. Böylece zengin sınıfın iktidar mücadelesinde arada ezilenler de daima fakir halktır. Ancak ceditçi öğretmen Kasım, bu durumun esas müsebbibinin de yine fakir halk olduğunu düşünür.

Kendinizde de kusur var, akıllıca düşünüp karar versenize, halk arasında zengin mi çok? Yoksa fakir mi çok? Seçim olacağı zaman bütün fakirler bir araya gelerek, açlara çıplaklara, fakire fukaraya faydalı olacak, zalimlik ve zorbalık yapmayacak doğru dürüst adamları seçmeyi bilmiyorsunuz. Zenginlerin malına satılıp, yemeğine satılıp yolunuzdan şaşıyorsunuz. Bir tek siz değil, fakir olan herkesin gördüğü gün bu. Bu şekilde davranmaya devam ederseniz eğer, size tan da atmayacak, gün de doğmayacak. (Balkıya 2010: 146)

Kasım'a göre, zenginlerden daha kalabalık olan fakir halk, seçimlerde birlik olup kendi hak ve hukuklarını koruyacak olan kişileri seçmeyi becerememektedir. Seçimlerde fakir halk, zenginlerin verdiği mala mülke kanarak yanılmaktadır. Bu şekilde davranmaya devam ederlerse elbette fakirlere tan da atmayacaktır, gün de doğmayacaktır. Kasım'a göre, fakirlerin bunları düşünüp bireysel menfaatleri bir kenara bırakarak birlik olup topyekûn kendileri için uzak vadede faydalı kararlar alması gereklidir. Fakir halk, bir an evvel bilinçlenerek içinde bulunduğu bu çaresiz

durumdan kurtulmalıdır. Ceditçi öğretmen Kasım'ın fakir Nurmak'a söylediği yukarıdaki sözler, fakir halkın derdini kendine dert edinen ceditçi bir Kazak aydınının düşüncelerini ortaya koymaktadır. Ayrıca burada Ekim Devrimi'nin en önemli argümanları arasında bulunan "sınıfsız toplum" ilkesinin de etkisi görülmektedir. Toplumdaki zengin-fakir çatışması, zenginlerin tenkit edilip, fakirlerin yüceltilmesi, toplumdaki sınıflar arasındaki eşitsizlik gibi sosyal sorunlar, Ekim Devrimi sonrasında özellikle de *Balkıya* tiyatrosunun da kaleme alındığı ve Sovyet sisteminin yerleştirilmeye çalışıldığı 1920'li yıllarda yazılan eserlerde sıklıkla işlenmiştir. Dolayısıyla Mirjakıp Duvlatov'un *Balkıya* eserinde söz edilen bazı toplumsal meselelerde o dönemde çok etkili olan sosyalist görüşlerin etkisi olduğu da söylenebilir.

SONUÇ

Mirjakıp Duvlatulı, Kazak edebiyatının önemli bir edebî şahsiyetidir. O, aynı zamanda Kazak bağımsızlık mücadelesinin ve Kazak modernleşmesinin önemli bir fikir adamıdır. Duvlatulı, 1935 yılındaki ölümüne kadar daima halkı için mücadele etmiştir. Duvlatulı, Türk Dünyasında modernleşmeyi ifade eden, Rus karşıtı ve Türk Dünyası'nın birliğini savunan ceditçi dünya görüşüne sahiptir. Duvlatulı, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı ve sistemleştirdiği ceditçi dünya görüşüne yazdığı edebî eserlerinde her zaman bağlı kalmıştır. Mirjakıp Duvlatulı, Gaspıralı'nın görüşlerinden etkilenmiş ve onun yolundan gitmiştir. Duvlatulı'nın 1922 yılında yazdığı *Balkıya* adlı tiyatro eseri, Kazak tiyatrosunun ilk örneklerinden biridir. Dört perdelik bu tiyatro eseri, kendisinden sonra yazılan tiyatro eserlerine örnek olmuştur. Eser, Kazak tiyatrosunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Kazak aydını Mirjakıp Duvlatulı'nın *Balkıya* tiyatro eseri, ceditçi ideoloji-edebiyat ilişkisi bağlamında edebiyat üzerinden yazıldığı dönemdeki Kazak toplumsal hayatına ışık tutan, dönemin sosyal meselelerini irdeleyen ve Kazak tiyatrosunun toplumsal yönü ağır basan ilk örneklerinden biridir.

KAYNAKÇA

- 20-30 JILDARDAGI KAZAK ADEBİYETİ 1997, Almatı: "Gılım".
- ABSEMET, M. (1995), *Mirjakıp: Ömiri men şıgarmaşılığı*, Almatı.
- AKPINAR, Yavuz (2008), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri*, İstanbul: Ötüken.
- ALDAJUMANOV, K.S., KANÇOJİYEVA, R.K., KOYGELDIYEV, M., RÜSTEMOV, S.K., SAYLAVBAY, E., TOMAHİKO, U., ÇİLİKOVA, E.V. (2005), *Alaş Kozğalı Kujattar men Materialdar Jıynağı Jeltoksan 1917-Mamır 1920*, Almatı: "Alaş" Baspası.
- AMANJOLOVA, D. (1994), *Kazahskiy avtonomizm i Rossiya: İstoriya dvojeniya Alaş*, Moskova.
- ARIKAN, Metin (2008a), "Mirjakıp Duvlatulı: Hayatı ve Eserleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı 4 (Aralık 2008), s. 102-121.

- ARIKAN, Metin (2008b), "Kazak Edebiyatında İlk Roman -Bakıtsız Jamal-", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/7 Fall, s. 39-82.
- AYAN, Ekrem (2015), *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü İbray Altın Sarın*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- BALKIYA 2010, *Mirjakıp Duvlatov Şıǵarmaları* (ölen-jırlar, angimeler, pyesa, kösemsözder men sın-zerttev makalaları), s. 141-168, Almatı: "Ana tili" baspası.
- BIRAY, Nergis (2011), *Ahmet Baytursmulı Şiirleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*, İstanbul: Bilgeoğuz.
- ELEVKENOV, Ş. (1995), *Magjan: Ömiri men şıǵarmagerligi*, Almatı.
- GÖKGÖZ, Saime Selenga (2007), *Yevmifiy Aleksandroviç Malov İdil-Ural'da İslâm Karşıtı Rus Misyon Siyaseti*, Ankara: Köksav.
- GÜCÜYETER, Bahadır (2013), "Kazak Tiyatrosunun Oluşumuna Genel Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (19), s. 79-92.
- HABLEMİTOĞLU, Şengül-HABLEMİTOĞLU, Necip (2004), *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi* (1893-1920), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- HAYİT, Baymirza (1995), *Türkistan Devoletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HAYİT, Baymirza (2006), *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, (Türkçesi Elif KIRAL), İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- ISKAKOV, Bürkit (1976), *Kazak-Tatar Adebıy Baylanısı (Damuv kezenderi)*, Almatı: Kazak SSR'nin "Gılım" Baspası.
- KALKAN, İbrahim (2002), "Kazak Siyasî Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi (1913-1918)", *Türkler*, cilt 19, s. 369-387, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KAMALIEVA, Alsu (2009), *Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KINACI, Cemile (2014), "Ütopyadan Gerçeğe: Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız'dan Âlem-i Nisvan'a Evrilen Türk Kadın Hareketi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı*, cilt 11, sayı 4 (Aralık 2014), s. 224-247.
- KINACI, Cemile (2016), *Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)*, Ankara: Bengü.
- KIRIMLI, Meryem (2002), "Kazakistan'da Milliyetçilik", *Türkler*, cilt 19, s. 364-368, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KOÇ, Kenan-İŞİNA, Almagül-KORGANBEKOV, Bolat (2007), *Kazak Edebiyatı II* (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOVALSKAYA, Svetlana (2002), "Kazakistan'da Ceditçilik", (çev. Hatice Babavatan), *Türkler*, cilt 18, s. 644-651, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KURAT, Akdes, Nimet (1966), "Kazan Türklerinin "Medenî Uyanış" Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı: 3-4, Temmuz-Aralık, s. 95-194.
- MARAŞ, İbrahim (2002), *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, İstanbul: Ötüken.
- MEKTEP, Amankos (2004), "İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar", *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, (Başeditör Hakan Kırımlı), s. 643-654, Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No: 9.

- MUKANOV, Sabit (2008), *XX. gasırdadı kazak adebiyeti*, Almatı: Atamura.
- NEGİMOV, Serik (der.) (2010), "Jer Meselesi", *Mirjakıp Duvlatov Şugarmaları*, s. 180-183, Almatı: "Ana Tili" Baspası.
- NURPEYİSOV, K. (1995), *Alaş hem Alaşorda*, Almatı.
- ÖZDEMİR, Emin (2009), "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi", *Bilig*, Kış/2009, sayı 48, s. 157-176.
- PIRMANOV, A. KAPAYEVA, A. (1997), *Kazak intelligentsiyası: Ulttık intelligentsiyanıng kalptasu tarihman*, Almatı.
- RORLICH, Ayşe Azade (2000), *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Millî Kimlik*, (çev. Mehmet Süreyya Er), İstanbul: İletişim.
- ŞÜKİRLİ, S., TİLEŞOV, E. (2009), "Alaşın" *Tildik Murası*, Almatı: "KİE" Lingvoelstanuv İnovatsiyalık Ortalığı.
- TAMİR, Ferhat (2004), "İsmail Bey Gaspıralı'nın Kazak Aydınları Üzerindeki Tesiri", *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, (Başeditör Hakan Kırımlı), s. 655-663, Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları No: 9.
- TAR JOL, TAYGAK KEŞÜV 2009, *Kazaktın Jüz Romanı Saken Seyfullin Tar Jol, Taygak Keşüv*, Almatı: "Jazuvşı" Baspası.
- TAYMAS, Abdullah Battal (1966), *Kazan Türkleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 15.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOÇİSBAYEV, B. -SUJİKOVA, A. (2009), *Tariyhı tulğalar*, Almatı: Almatı kitapbaspası.